

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) [www. economy.nayka.com.ua](http://www.economy.nayka.com.ua) | № 10, 2020 | 29.10.2020 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.10.52](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.52)

УДК 005:502.1(045)

*О. І. Бабчинська,
к. геогр. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0001-6377-6242*

ІНСТРУМЕНТИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

*O. Babchinska
PhD in Geography, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Administration,
Vinnytsia Trade and Economy Institute of Kyiv National Trade and Economy University, Vinnytsia*

TOOLS FOR THE FORMATION MECHANISM OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN MODERN CONDITIONS

У статті проаналізовано теоретичні основи формування екологічного менеджменту, проведено аналіз системи екологічного менеджменту та її ролі в системі менеджменту підприємства. Уточнено поняття «екологічний менеджмент» із позицій його ролі в економічній діяльності підприємства, дано характеристику й описано механізм взаємодії підсистем системи екологічного менеджменту на підприємстві. Показано, що в умовах сучасного розвитку України намітилася тенденція масового зміщення акцентів у бік екологізації бізнесу та екологічного позиювання товарів та послуг. Це підтверджується появою екологічних програм, що реалізуються провідними компаніями і передбачають еко-модернізацію виробництва, встановлення еко-обладнання, випуск еко-продукції тощо. Розглянуто аспекти розвитку системи екологічного менеджменту в економіці. Підкреслено значення системи екологічного менеджменту, як важливого і універсального інструменту для підвищення конкурентоспроможності, як на рівні підприємства, галузі, так і, в цілому, економіки країни.

The theoretical bases of formation of ecological management are analyzed in the article, ecological management system and its role in the enterprise management system are analyzed. Concept of «ecological management» is clarified from the position of its role in the economic activity of the enterprise, interaction mechanism between the subsystems of ecological management systems at the enterprise are characterized and described. It is shown that in the conditions of modern development of Ukraine there has been a tendency of mass shift of accents towards greening of business and ecological positioning of goods and services. This is confirmed by the emergence of environmental programs implemented by leading companies and include eco-modernization of production, installation of eco-equipment, production of eco-products and more. The aspects of development of the environmental management system in the economy are considered. The importance of the environmental management system as an important and universal tool for increasing competitiveness, both at the level of the enterprise, the industry, and, in general, the economies of individual countries is underlined. An important condition for the effective functioning

of the enterprise and the basis for its stable development in a competitive environment is to ensure a high level of its efficiency. According to the UN office in Ukraine is deteriorating environmental situation, because one of the main challenges for the next decade is sustainable development, which contains the solution of a number of environmental problems considering economic effective. The analysis of modern methods enterprises' negative influence on environment, of different countries' experience on the "ecologization" of enterprises shows that the most efficient is management approach for realization of stable improvement principles, i.e. implementation of environmental management system (EMS), which bases on the requirements of ISO 14001:2015 standard. Main characteristics of the system of enterprise's ecological management are separated. The priority directions to develop the ecological management in Ukraine are Determined. For now, the tasks of implementation and further improvement of the EMS system enterprises, aren't worked out, so the topic is quite current.

Ключові слова: *екологія; економіко-екологічне управління; екологічний менеджмент; сталий розвиток; екологічна ефективність.*

Keywords: *ecology; economic and ecological management; environmental management; sustainable development; environmental efficiency.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Екологічну ситуацію в Україні вже давно характеризують як кризову. Впродовж тривалого часу відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості. Відхід від традиційно «ресурсної і споживацької» стратегії розвитку потребує зміни поведінки суспільства, розроблення нових концепцій державного управління й підприємницької діяльності, оскільки розбалансованість функцій використання природного капіталу та його відтворення призвела до широкомасштабних деструктивних процесів, які становлять реальну загрозу для здоров'я людини і розвитку суспільства.

Із кожним роком в Україні загострюється проблема забруднення навколишнього середовища виробничими відходами підприємств. Оскільки Україна визнала на державному рівні вектор європейського розвитку, а також налагодження зв'язків із Європейським Союзом, однією з головних цілей виступає дотримання європейських вимог, що передбачає екологізацію економіки. Процес екологізації долає багато труднощів на своєму шляху, оскільки підприємництво орієнтоване на отримання прибутків за короткий період часу, а процес екологізації передбачає фінансові вкладення і довгострокове окуплення цих витрат [1].

Останніми десятиліттями з'явилися нові наукові напрями, які генерують в собі як класичні вчення, так і новітні уявлення про людину, суспільство і природу та їх співіснування. Одним із таких напрямів є екологічний менеджмент, який на сьогодні вже є своєрідною ідеологією управління виробничою діяльністю, оскільки пропонує дівий інструментарій для розв'язання поточних та попередження виникнення нових еколого економічних проблем виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми пов'язані з визначенням поняття, постановкою завдань та механізму формування екологічного менеджменту знайшли своє відображення в працях таких відомих закордонних та вітчизняних вчених і науковців, серед яких: J. Bebbington, U. Steger, D. Walters, А.Л. Бобров, Т.П. Галушкіна, А.С. Грінін, Б.М. Данилишин, Л.Ф. Кожушко, О.А. Лук'яніхіна, В.О. Мартиненко, О.Л. Михайлюк, Л.І. Федулов, В.О. та інші. Не зважаючи на те, що в наукових дослідженнях висвітлюються питання екологічного менеджменту, деякі аспекти застосування екологічного менеджменту все ж залишаються мало дослідженими та недостатньо висвітленими в економічній літературі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження трактувань поняття «екологічний менеджмент», обґрунтування значимості та необхідності формування механізму екологічного менеджменту в Україні.

Основний матеріал дослідження.

Нинішня екологічна ситуація, постійного погіршення навколишнього середовища і наростаючого виснаження природних ресурсів, обумовлена промисловим виробництвом в господарській діяльності, викликає все більше занепокоєння вчених, політиків і громадських діячів. Вплив на навколишнє середовище є одним із найважливіших пріоритетів світових проблем, що стоять перед людством. Стає все складніше знайти баланс між збереженням темпів економічного зростання і мінімізацією негативних наслідків впливу на природу, що показує необхідність пошуку шляхів вирішення екологічних проблем промислового виробництва. З початку 90-х років загально визнаним рішенням став екологічний менеджмент. У Порядку денному на ХХІ століття, прийнятої в Ріо-де-Жанейро в 1992 р, підкреслюється, що «екологічний менеджмент слід віднести до ключової домінант стійкого розвитку і одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва» [1].

Вирішення глобальних і локальних екологічних проблем передбачає використання широкого арсеналу наукових, технічних та інших методів, зокрема, розвитку теорії і практики екологічного менеджменту. Поглиблення трансформаційних перетворень у сфері природокористування потребує пошуку нових підходів до

вирішення екологічних проблем під час виробничо - господарської діяльності підприємства. Одним з альтернативних варіантів є екологічний менеджмент, який сприяє оперативному управлінню процесами використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища.

Екологічний менеджмент ґрунтується на основі екологічної політики організації та передбачає поетапне наближення до поставленої мети, вибір реальних цілей і визначення реального часу їх досягнення. Декларуючи власну екологічну політику і впроваджуючи її на практиці через систему екологічного управління, організація ліквідує формалізм адміністративно регульованої природоохоронної діяльності. З моменту проголошення про наявність власної екологічної політики, екологічний компонент діяльності організації перестає бути примусовим «додатком» до її основної діяльності.

Адже цим самим організація підтверджує, що встановлення цієї політики та її впровадження є наслідком її прямих інтересів. Проголошення внутрішньої екологічної політики не повинно суперечити законодавству та національним стандартам у сфері охорони довкілля, раціонального природокористування та екологічної безпеки.

Упровадження системи екологічного менеджменту є економічно корисним і доцільним завдяки таким факторам:

1. Економія виробничих витрат і ресурсів. Завдяки впровадженню системи екологічного менеджменту можна значно раціоналізувати споживання сировинних матеріалів, води, енергії, скорочуючи так виробничі витрати. Крім того, значної економії ресурсів і коштів можна досягти за рахунок вироблення продукції, що підлягає вторинній переробці. Скорочення обсягу викидів шкідливих речовин допомагає уникнути штрафів та інших санкцій від державних контролюючих органів.

2. Конкурентна перевага. Існує безпосередній зв'язок між дотриманням принципів екологічної політики й екологічного менеджменту та поліпшенням екологічних характеристик продукції. З року в рік у свідомості споживачів якість продукції здебільшого асоціюється з її відповідністю екологічним стандартам.

3. Декларування екологічної політики і впровадження системи екологічного менеджменту зазвичай призводить до послаблення адміністративного тиску на підприємство з боку органів державного контролю (нагляду). Навіть більше, упровадження системи екологічного менеджменту та екологічна дієвість можуть удоступнити певні види державної підтримки національного товаровиробника.

4. Розширення ринків збуту продукції. Зростання екологічної обізнаності суспільства відображається безпосередньо на тенденціях розвитку ринків. Вихід на нові ринки збуту, особливо в розвинених країнах, є неможливим без дотримання міжнародних екологічних стандартів та критеріїв екологічності.

5. Вихід на новий рівень технологічного розвитку та інновацій. Пошук оптимальних з екологічної точки зору виробничих рішень сприяє технологічному оновленню виробничих процесів, а також появі інноваційних, тобто якісно нових, продуктів[3].

Таким чином, екологічний менеджмент - це частина загальної системи корпоративного управління, яка володіє чіткою організаційною структурою і ставить за мету досягнення положень зазначених в екологічній політиці за допомогою реалізації програм з охорони довкілля.

Основними принципами екологічного менеджменту вважаються: різнобічно організована екологічна діяльність, яка дозволяє не тільки скоротити відповідні витрати, але й отримати додатковий прибуток та усвідомлення керівництвом підприємства моральну відповідальність за негативний вплив на навколишнє середовище і нераціональне використання природних ресурсів.

За допомогою елементів, інтегрованих в усі аспекти діяльності, система екологічного менеджменту забезпечує основу підвищення ефективності екологічної відповідальності. Дотримання міжнародних стандартів потребує створення ефективних систем екологічного менеджменту, що стало обов'язковим у глобальній економіці.

Якісні зміни, що відбуваються зі змінами в підходах вирішення екологічних проблем, призводять до поступової відмови від традиційних адміністративно-командних методів управління і переходу до сучасних ринкових механізмів екологічного регулювання. Компанії, що запобігають впливу на навколишнє середовище, мають такі економічними і соціальними вигодами, як:

- можливості для підвищення ефективності маркетингу і реклами;
- створення і зміцнення сприятливого іміджу підприємства;
- привернення уваги інвесторів;
- привернення уваги міжнародних організацій та міжнародної громадськості до організації;
- додаткові можливості для зміцнення і розширення позицій підприємства на міжнародних товарних і фінансових ринках і т.д.

На думку вчених, ефективність систем екологічного менеджменту в сучасних ринкових умовах при використанні економічних важелів впливу на організації, таких, як: платежі за природокористування, податкові пільги в екологічній сфері, система фінансування природоохоронної діяльності та екологічне страхування. Існує кілька великих міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту. У Великобританії в 1992 році був впроваджений національний стандарт BS 7750 – перший європейський стандарт по екологічному менеджменту, який в подальшому став використовуватися в якості національного стандарту у всій Європі. Цей стандарт послужив основою для розробки в березні 1992 року в Європейському Співтоваристві «Вимоги до екоаудіювання», метою якого було, створення стимулу використання прийомів екологічного аудіювання для оцінки діяльності підприємств. А вже в 1993 році були остаточно узгоджені і опубліковані вимоги до створення Системи екологічного менеджменту та аудіювання, організації ж в свою чергу з 1995 року отримали можливість сертифікації відповідно до EMAS. Основним завданням EMAS було оцінка і поліпшення

екологічних характеристик діяльності промисловості підприємств і створення умов для надання екологічної інформації населенню. Система екологічного менеджменту повинна була привести до регулярного поліпшення екологічних характеристик діяльності підприємства за допомогою розробки і реалізації екологічної політики та екологічних програм, а також періодичної об'єктивної та систематизованої оцінки параметрів діяльності всіх підрозділів підприємства[4].

Ще одним міжнародним стандартом є ISO 14000, який з'явився в результаті Уругвайського раунду переговорів по Всесвітньому торговельній угоди і зустрічі на вищому з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. ці стандарти розробляються Технічним комітетом 207 (ТС 207) Міжнародна Організація Стандартизації (ISO) з урахуванням міжнародних стандартів по систем менеджменту якості продукції (ISO 9000). Передбачається, що дана система зменшить негативний вплив на навколишнє середовище на трьох рівнях[2]:

- 1) організаційному - поліпшення екологічного поведінки корпорацій;
- 2) національному - створення істотного доповнення до національної нормативній базі і компонента державної екологічної політики;
- 3) міжнародному - поліпшення умов міжнародної торгівлі[3].

Що стосується екологічного менеджменту в Українських організаціях, то він тільки-тільки починає викликати у них інтерес. Аж до сьогоднішнього дня наші організації з нерозумінням і недооцінкою ставилися до змін, що відбуваються в підходах до вирішення екологічних проблем, аж до ігнорування таких змін, або їх крайнього спрощення та зведення до формального виконання ряду загальних вимог. На сьогоднішній день керівництво українських підприємств відкривають для себе новий шлях - шлях екологічного менеджменту, який є сучасним ключем стійкого розвитку, як підприємства, так і держави в цілому. Багато в чому, на перегляд своїх позицій по відношенню до екологічного менеджменту з боку організацій вплинуло вимога західних інвесторів підтвердження не тільки економічної, але і екологічної спроможності [3].

Нині зростає інтерес підприємців до реалізації економічної моделі системи екологічного менеджменту, що ґрунтується на таких соціально-економічних й екологічних факторах: потреба створення системи матеріальних стимулів і заохочень для забезпечення прогресу у сфері екології; ефективне використання переваг ринку для досягнення поставлених цілей у цій сфері; пошук природоохоронними державними органами й суб'єктами господарювання найменш витратних методів для досягнення цих цілей; потреба переходу від боротьби із забрудненнями до їх запобігання.

Враховання наведених вище факторів, на нашу думку, дозволить підприємствам досягти синергетичного ефекту, який полягає у можливості отримання значно вагоміших економічних результатів, ніж проста сума ефектів від окремих частин функціонування звичайного економічного механізму підприємства без врахування екологічної складової. Виходячи з цього, на рисунку 1 запропонована економічна модель реалізації системи екологічного менеджменту вітчизняними підприємцями.

Рис. 1. Економічна модель реалізації системи екологічного менеджменту на підприємствах України

Отже, запропонована економічна модель реалізації системи екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах має базуватися на причинно-наслідкових зв'язках між основними напрямками екологічного менеджменту підприємства з урахуванням управлінського впливу економічного менеджменту.

Використання екологічних інструментів є невід'ємною складовою механізмів екологічного управління. На жаль, для більшості промислових підприємств екологічна політика не є основою прийняття управлінських рішень. Впровадження механізмів екологічного менеджменту потребують здійснення наступних етапів [2, с.49]:

- розробка екологічних заходів;
- впровадження екологічних заходів;
- контроль за реалізацією екологічних заходів;
- аналіз результатів;
- усунення недоліків;
- удосконалення екологічної політики.

Існуюча екологічна ситуація і тенденції її зміни багато в чому визначаються промисловим виробництвом і господарською діяльністю в цілому. Незважаючи на окремі успіхи і досягнення, загальна картина продовжує погіршуватися, що веде до подальшого розвитку екологічної кризи в світі. Основна причина подібного положення полягає в низькій ефективності використовуваних механізмів екологічного контролю і управління на промисловому виробництві, переважно заснованих на жорстких адміністративних методах і примусі [6, с. 31]. Хоча існує різноманітна класифікація екологічного менеджменту, проте механізм його здійснення залишається практично незмінним для будь-яких суб'єктів його реалізації. Механізм екологічного менеджменту (рис. 2) діє так: суб'єкт екологічного менеджменту, яким може бути елемент рекреаційного комплексу, управляє об'єктом екологічного менеджменту, тобто передбачається прийняття і реалізація управлінських заходів суб'єкта на об'єкт – таких, як планування, аудит, фінансування, інформування.

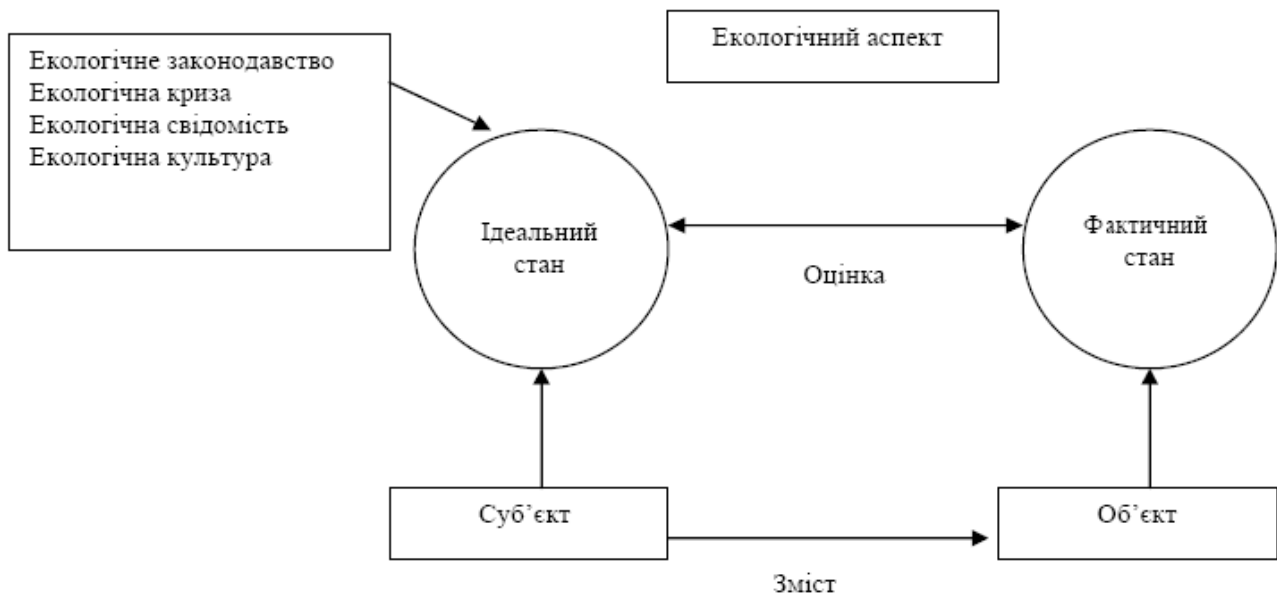

Рис. 2. Механізм екологічного менеджменту

Результатом таких дій є фактичний стан об'єкта впливу. Завершальним етапом є порівняльна оцінка відхилень фактичного стану об'єкта екологічного менеджменту від його ідеального стану, через порівняння їх екологічних аспектів, під якими розуміють характеристики функціонування об'єкта щодо вимог екологічного законодавства та вирішення екологічних завдань. Треба зауважити також, що ідеальний стан, до якого прагне суб'єкт екологічного менеджменту, має власні фактори, які його визначають: екологічне законодавство, екологічна криза, екологічна свідомість і екологічна культура [7]. Діяльність у галузі охорони природи і використання природних ресурсів повинна регулюватися стандартами. Дія цих стандартів поширюється на управління навколишнім середовищем з метою забезпечення економічних суб'єктів необхідними інструментами і механізмами управління навколишнім середовищем для досягнення їхніх екологічних і економічних цілей. Всі завдання і критерії оцінки програм і проектів в системі екологічного менеджменту спрямовуються на постійне вдосконалення. Такого постійного вдосконалення необхідно досягати в усіх напрямках діяльності економічних суб'єктів. Оскільки так створюється передумова для оцінювання ефективності екологічної діяльності економічних суб'єктів, то це є способом досягнення позитивних стосунків з усіма зацікавленими сторонами. Відповідно до ДСТУ ISO 14001 модель системи екоменеджменту має такий вигляд (рис. 3).

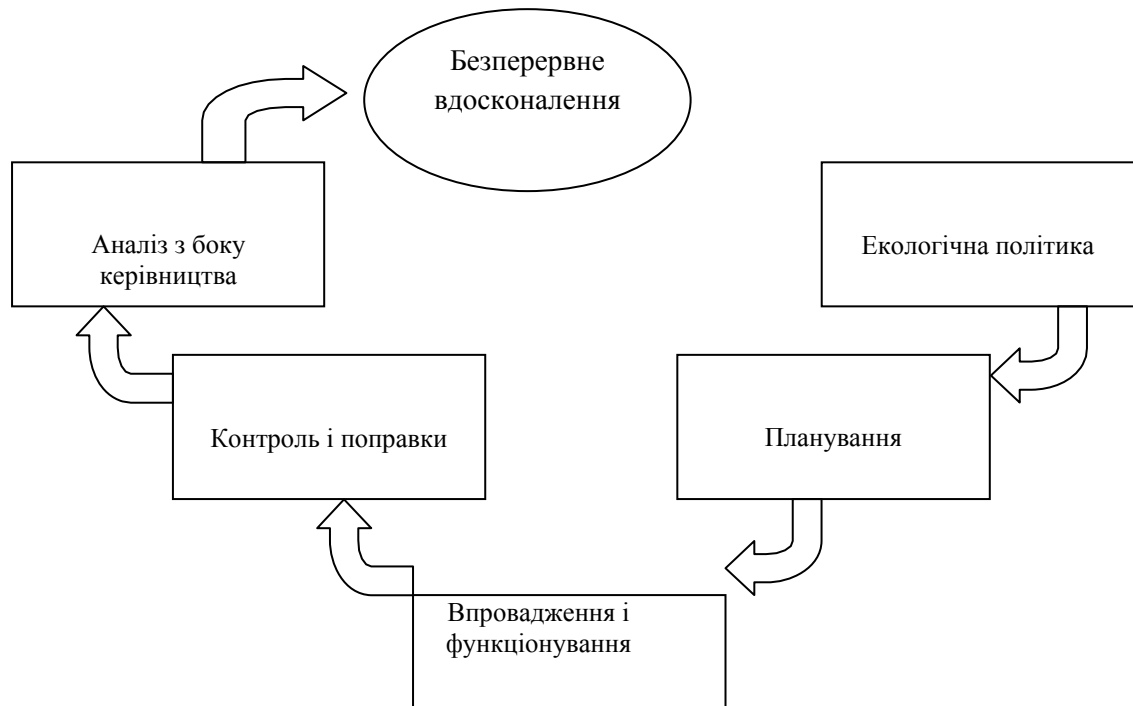

Рис. 3. Система екологічного менеджменту

Згідно з міжнародним стандартом ISO 14001, система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, яка включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, її цілей і завдань [5].

Отже, екологічний менеджмент – це система, за допомогою якої здійснюється управління тими видами діяльності підприємств, які завдають або потенційно здатні завдати шкоди навколишньому середовищу; це тип управління, принципово орієнтований на формування й розвиток екологічного права та екологічної культури життєдіяльності людини, які побудовані на соціально-економічному і соціально-психологічному мотивуванні досягнення гармонії між людиною і природою. Таким чином, впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві дозволить зменшити ресурси та витрати виробництва внаслідок раціоналізації споживання сировини, матеріалів та природних ресурсів; підвищити вмотивованість працівників підприємства; забезпечити високу якість продукції підприємства; розширити ринки збуту, за рахунок виходу підприємства на зовнішні ринки; підвищити ефективність інноваційної діяльності підприємства; урегулювати відносини з державними органами влади, партнерами, споживачами та іншими зацікавленими особами. Особливістю екологічного менеджменту виступає той факт, що він передбачає розробку екологічних завдань на основі відповідних стратегій і програм, а також їх реалізацію шляхом створення профільних структур, контроль за результатами на всіх рівнях. Насамперед це пов'язано з тим, що екологічні проблеми мають довготривалий та глобальний характер і впливають на інтереси різних поколінь.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Враховуючи важкий соціально-економічний, політичний, демографічний, екологічний, військовий стан України та високий ризик захворюваності громадян нашої країни, виникає потреба в активізації процесів запровадження екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах (незалежно від видів їхньої діяльності та форм власності) через імплементацію системи перспективних міжнародних екологічних стандартів, у тому числі ISO 14001 : 2015. На базі цього стандарту повинен бути сформований цілісний і стратегічний підхід до екологічної політики підприємства, його подальшого розвитку, інтеграція в торгівельні відносини з країнами ЄС.

На основі проаналізованої літератури, світового досвіду підприємств-лідерів на окремих ринках, які використовують зазначений стандарт у своїй діяльності, можна систематизувати переваги, які отримують підприємці при використанні екологічних стандартів в системі екологічного менеджменту: поліпшення репутації організації в очах громадськості, органів державної влади, інвесторів; поліпшення взаємодії з постачальниками й споживачами; отримання права на пільгове оподаткування; вдосконалення управління витратами; зменшення кількості інцидентів, що призводять до юридичної відповідальності; заощадження сировини, матеріалів та енергії; зростання продуктивності праці, обсягів виробництва та прибутку.

Для отримання наведених вище зисків, потрібна практична реалізація розробленої економічної моделі системи екологічного менеджменту. Основними елементами цієї моделі є: професійний менеджмент підприємства (організації); висококваліфікований і мотивований персонал, який використовує в своїй операційній діяльності сучасні інформаційні технології, що є екологічними та направлені на економію природних ресурсів; ефективна екологічно та економічно орієнтована система управлінських і технологічних бізнес-процесів з взаємодії з суб'єктами ринку (постачальниками, клієнтами); система формування, розробки і запровадження інноваційних екологічних продуктів; система взаємодії підприємства з державними органами, які здійснюють екологічний нагляд (впровадження роботодавцями стандарту ISO 14001:2015 дозволить отримувати від держави ряд прямих і непрямих

соціально-економічних стимулів). Таким чином, ці та інші важливі елементи економічної моделі реалізації системи екологічного менеджменту дозволяють концептуально реалізувати «ланцюг» економічної ефективності: ціна – екологічність – якість продукції – прибуток – дивіденди.

Перспективи подальших досліджень. Запропонована економічна модель реалізації системи екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах потребує подальшого удосконалення в силу неминучих інноваційних змін, у тому числі через постійне удосконалення міжнародних стандартів та вітчизняного законодавства. Отже, впровадження системи екологічного менеджменту передбачає розробку відповідного механізму, який має включати такі важливі функціональні складові: організаційні, економічні, управлінські, нормативні, правові, контролюючі. Виходячи із мети нашого дослідження, визначимо економічні аспекти екологічного менеджменту, який, як свідчить економічна теорія, має системний характер та складається з елементів мікро- та макрорівнів. Зокрема, мікрорівень включає розробку економічної моделі реалізації системи екологічного менеджменту, а на макрорівні потрібно враховувати взаємодію роботодавців із державою, у тому числі щодо отримання ліцензій, дозволів, кредитів, пільг і компенсацій за економію природних ресурсів.

На сучасному ж етапі науковотехнічного прогресу поряд з підвищенням екологічних вимог до технологій виробництва, екологічний менеджмент виходить на перший план і стає вирішальним фактором економіки, що визначає її подальший ефективний розвиток. Таким чином, необхідно враховувати екологічні вимоги при управлінні виробництвом, розробкою нової продукції, маркетинговими операціями, персоналом, фінансами, тобто виникає необхідність формування екологічного менеджменту на підприємствах.

Список літератури.

1. Білик О.С. Екологічний менеджмент на промислових підприємствах України: зміст та сутність поняття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/4344/1/EEE_2012_12_Bilyk_Ekolohichniy%20menedzhment.pdf.
2. Білик О.С. Екологічний менеджмент на промислових підприємствах України: зміст та сутність поняття. *Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит*. 2016. № 12 (106). С. 49—64.
3. Декалюк О.В., Стасюк І.В. Впровадження екологічного менеджменту та аудиту для забезпечення екологічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2010_2_1/235242.pdf
4. Максимів Л.І., Потай О.А. Сутність, функції, завдання і нормативноправове забезпечення екологічного менеджменту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/chem_biol/nplanu/2007_2/LAN_5_103_109.pdf
5. Михайлова М. Д., Костенко О. К. Переваги та недоліки впровадження системи екологічного менеджменту та сертифікації на промислових підприємствах. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/7_2016/11.pdf
6. Найденко О.Є. Проблеми екологічного оподаткування та шляхи їх вирішення *Економіка і суспільство*. 2016. № 1. С. 31-34.
7. Харченко Т. Б. Формування та впровадження екологічного менеджменту на підприємствах України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.econom.univ.kiev.ua/articles/EMAB/Kharchenko/Forming_and_introduction_of_ecological_management_at_the_Ukrainian_enterprises.pdf

References.

1. Bilyk, O.S. (2012), "Environmental management in industrial enterprises of Ukraine: the content and essence of the concept", available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/4344/1/EEE_2012_12_Bilyk_Ekolohichniy%20menedzhment.pdf (Accessed 10 September 2020).
2. Bilyk, O.S. (2016), "Environmental management in industrial enterprises: the content and essence of the concept", *Enerhozberezhennia. Enerhetyka. Enerhoaudyt*, vol. 12 (106), pp. 49—64.
3. Dekalyuk, A.V. and Stasiuk, I.V. (2010), "Introduction of environmental management and auditing to ensure environmental security", available at: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2010_2_1/235242.pdf (Accessed 12 September 2020).
4. Maksymiv, L.I. and Secretly, O.A. (2007), "Essence, functions, objectives and regulatory support environmental management", available at: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/chem_biol/nplanu/2007_2/LAN_5_103_109.pdf (Accessed 20 September 2020).
5. Mikhailov, M.D. and Kostenko, A.K. (2016), "Advantages and disadvantages of introducing a system of environmental management and certification in the industry", available at: http://www.agrosvit.info/pdf/7_2016/11.pdf (Accessed 25 September 2020).
6. Naidenko, O.E. (2016), "Problems of environmental taxation and ways of their solution", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 1, pp. 31-34.
7. Kharchenko, T.B. (2019), "Formation and implementation of environmental management in the Ukraine", available at: http://www.econom.univ.kiev.ua/articles/EMAB/Kharchenko/Forming_and_introduction_of_ecological_management_at_the_Ukrainian_enterprises.pdf (Accessed 30 September 2020).

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.